

ЗАШТО СИН НАСЛЕЂУЈЕ ОЦА? – О ПРАВИЛИМА НАСЛЕЂИВАЊА У СРБИЈИ ДАНАС –

Сажетак: У Србији се данас приликом наслеђивања упоредо са законским прописима користе и обичајноправна правила. Паралелна примена законских норматива и обичајноправних правила буди посебно интересовање из више разлога али пре свега због тога јер државноправни легитимитет имају само закони грађанског права. Уједно између законских прописа и обичајноправних правила постоји колизија која је најевидентнија по питању наследних права жене. У раду настојим да са аспекта етнологије и антропологије образложим зашто у пракси долази до паралелне примене законских прописа и обичајноправних правила и зашто се појединци приликом законског наслеђивања углавном руководе обичајноправним правилима. Однос између обичајног и грађанског (официјелног) права анализирам у контексту који подразумева сагледавање утицаја правила сродничког система на наслеђивање. Наиме, у Србији се постојање крвног сродства између оставиоца и наследника јавља као примаран услов који мора да буде испуњен да би појединац могао да наследи. Поменуто правило постоји како у официјелном, тако и у оквиру обичајног права.

Показало се да је прихватање концепта о крвном сродству и агнатској филијацији као примарним сродничким односима и везама од суштинског значаја за разумевање примене обичајно правних правила код законског наслеђивања.^{2*}

Кључне речи: наслеђивање, обичајно право, закон, крвно сродство, патрилинеарност, агнатска филијација

1. Увод

Пракса коју затичемо код наслеђивања у такорећи целој Србији данас показује да се са законским нормативима примењују паралелно и обичајноправна правила.³ Њихова упоредна примена изазива посебну пажњу из више

¹ jadranka.djordjevic@ei.sanu.ac.rs

² Рад је урађен у оквиру пројекта 46017: *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет портала – „Појмовник српске културе“*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ У питању су она обичајноправна правила која се у оквиру домаће правне и етнолошке литературе сврставају у оквире традицијског обичајног права (в. Павковић, 1983: 41–46), које

разлога, али пре свега због тога јер правни легитимитет имају само нормативи грађанског права. При том, грађанско право не признаје обичајно право као примаран извор права. Правила обичајног права могу да се користе једино у оквиру судске праксе и то као супсидијаран извор (в. Благојевић, 1974: 1–10). Међутим, обичајноправна правила се неретко користе код законског наслеђивања као да су примарнија од законских норматива. То чини целокупну ситуацију у вези са паралелном применом грађанског и обичајног права додатно инспиративном за истраживање. При том су правила једног и другог система у колизији и припадају структурно различитим правним системима (в. Крстић, 1972: 199–207; Павковић, 1982б: 123–141). Међутим, колизија између поменутих правила не подразумева њихову искључивост, као и немогућност њиховог међусобног утицаја и преплитања.⁴ У вези са тим је потребно казати и то да до паралелне примене грађанског и обичајног права не долази само у сфери наследног права, с тим да је њихова паралелна примена у тој сфери права врло изражена (в. Лукић, 1971: 145–159; Крстић, 1979; Павковић, 1983: 41–46; Павковић, 2003: 223–254; Гавриловић, 1987: 141–145; Гавриловић, 1989а: 43–71). Другим речима, код наслеђивања се јавља такорећи истим интензитетом од момента њене појаве (1844) до данас.⁵ Наведено се образлаже тиме што наслеђивање, посматрано у оквиру грађанског права, припада сегменту приватног права на које законодавство није вршило директан утицај, као што је то случај са административним и институционалним правом, рецимо (в. Гавриловић, 1987: 142). Самим тим је обичајном праву омогућено да се дуже и интензивније примењује у оквиру поменуте сфере грађанског права.

Наведена сазнања су ме подстакла на истраживање институције наслеђивања и наследне праксе која је присутна у Србији у социјалистичком и постсоцијалистичком периоду. С тим да се у тексту фокусирам на онај део истраживања који се тиче сагледавања везе између законске регулативе, правила обичајног права и патрилинеарног сродничког система. У том контексту настојим да објасним зашто долази до примене обичајноправних правила код законског наслеђивања. При том обичајно и грађанско право посматрам као сегменте ширег друштвеног и културног система.

познаје и примењује већина грађана Србије. Уједно је потребно имати у виду да ово обичајно право о којем је овде реч није универзално, односно није у примени код свих појединаца и етничких заједница које живе на простору данашње Србије. Наведено напомињем због тога јер у Србији наилазимо на примену и неких других обичајних и неофицијелних права која овом приликом нису узета у разматрање, као што је рецимо шеријатско право (в. Гавриловић, 1989б: 93–105).

⁴ О наведеном судим на основу домаће правне и етнолошке литературе, као и на основу сопствене емпиријске грађе.

⁵ Поменуте године је узакоњен Српски грађански законик. Претпостављам да се та година због тога доводи у везу са појавом правног дуализма у Србији (в. Павковић, 1983: 41).

2. Предмет истраживања

До паралелне примене обичајноправних правила и закона долази у оквиру судске праксе.⁶ Стога у тексту разматрам паралелну примену обичајног и грађанског права управо на нивоу поменуто праксе и то код законског наслеђивања (интестатског). У питању је наслеђивање које се односи на регулисање оставине у оквиру судског поступка, и то на оно наслеђивање које се обавља по основу закона, а не тестаментa, рецимо. За анализу законског наслеђивања сам се одлучила због тога што је оно – судећи по пракси коју затичем на терену у периоду који представља хронолошку одредницу рада – чешће присутно у пракси у односу на тестаментално наслеђивање.

Предмет рада представља уствари законско наслеђивање које се спроводи између оставиоца и његових наследника који припадају првом наследном реду. Следи да анализирам оне примере наслеђивања код којих се као наследници оставиоца јављају његови потомци, као и брачни партнер.⁷ У фокусу истраживања је било наслеђивање покретне и непокретне имовине (стан, кућа, пољопривредно имање, шума, аутомобил и томе слично) због тога јер наведена имовина чини саставни и такорећи неизоставан део заоставштине. Осим тога, до паралелне примене обичајноправних и законских правила долази само код наслеђивања покретне и непокретне имовине. Законска регулатива не познаје опцију наслеђивања презимена, славе и томе сличног. У питању су такозвана социјална и духовна добра чије наслеђивање се регулише у складу са обичајноправним правилима о чему је детаљно писао Н. Павковић (в. Павковић, 1982а: 25–39).

Проблем који посматрам је хронолошки лоциран у период од друге половине двадесетог до прве деценије двадесет првог века, док Србија представља просторни оквир истраживања. Рад се базира на теоријској и фактографској правној и етнолошкој, односно антрополошкој иностраној и домаћој литератури, али и на емпиријској грађи коју сам сакупила обављајући теренска истраживања у области јужне (Врање са околином) и западне Србије (Уб са околином), као и на подручју Београда у периоду од 1997. до 2009. године. Податке за остале делове Србије проналазим у домаћој етнолошкој и правној литератури (в. Барјактаровић, 1972: 48–52; Павковић, 1983: 41–46; Павковић, 2003: 223–254; Гавриловић, 1989а: 43–71; Пантелић, 1991; Лукић, 1971: 145–159; Крстић, 1979). Емпиријски материјал сам прикупила путем опсервације са партиципацијом. Наведено је подразумевало обављање разговора са саговорницима (посебну групу чине судије и адвокати) и консултовање судске архивске документације (оставински списи). У вези са тим наглашавам да сам на терену

⁶ У питању је она пракса која се спроводи у оквиру оставинског поступка приликом расправљања оставине.

⁷ Предмет рада је сужен на први наследни ред због тога јер се као наследници најчешће појављују управо потомци оставиоца. С тим да су изузети примери наслеђивања код којих се као наследници појављују потомци из првог брака оставиоца или потомци које је оставилац имао у невенчаној заједници.

била „учесник који посматра (observing participant)“ (Ивановић, 2005: 127), као и „посматрач који учествује у животу оних које изучава (participating observer)“ (Ивановић, 2005: 127). Извор података представљају, између осталог, и закони о наслеђивању. У питању су три закона о наслеђивању – из 1955., из 1974. и 1995. Између поменутих закона не постоје суштинске разлике по питању проблематике коју разматрам у раду. У тексту се позивам у првом реду на Закон о наслеђивању из 1995. године јер је најновији и дан-данас у примени.

3. Обичајноправна правила и закон – на нивоу теорије

Поједини домаћи етнологзи и правници су однос између обичајног и грађанског права дефинисали као правни дуализам (в. Павковић, 1983: 41; Крстић, 1972: 199–207; Лукић, 1983: 27–32). Када је институција наслеђивања у питању онда је однос између једног и другог правног система могуће сагледати и објаснити и са аспекта правног паралелизма и плурализма (в. Ђорђевић Црнобрња, 2012: 127–139). У наставку настојим да обичајно право и закон анализирам са аспекта правног паралелизма фокусирајући се на сличности које постоје између поменутих система и њихових правила наслеђивања.

Што се обичајног права и његових правила наслеђивања потребно је казати у првом реду то да је институција наслеђивања постала део обичајног права посредством грађанског права и легислатуре. При том, обичајно право које је у примени у Србији у периоду социјализма и постсоцијализма није кодификовано (в. Крстић, 1979: 13–22). Другим речима, у питању су правила која нису записана и систематизована у виду збирке прописа или закона. Изузетак у том погледу представљају обичајноправна правила забележена у виду емпиријског материјала у радовима појединих аутора (в. Крстић, 1979; Стефановски, 1996: 119–143; Павковић, 1982а: 25–39, Павковић, 2003: 223–254).

С обзиром на њихов значај који имају код наслеђивања можемо их условно поделити на примарна и секундарна правила. Постојање крвног сродства између оставиоца и наследника представља тако једно од примарних, тј. основних правила које се примењује код наслеђивања. У вези са овим постоји такође правило да ближи крвни сродници имају предност код наслеђивања у односу на даље крвне сроднике, а мушки потомци у односу на женске (в. Павковић, 1982а: 25–39). Следи да предност у наслеђивању имају мушки потомци оставиоца као његови најближи крвни сродници. При том они наслеђују целокупну имовину, пре свега кућу и имање, док се кћерке оставиоца изостављају из наслеђивања. Кћерка има право на поклон при удаји и евентуалну на неки мањи део непокретне имовине, али никако не наслеђује кућу и имање уколико оставилац има сина.⁸ Из напред наведеног се може закључити да крвно срод-

⁸ У обичајном праву постоји правило да се кћерки даје надокнада приликом удаје која се назива мираз. У питању је покретна имовина попут новца, намештаја или покућанских апарата. Економска вредност мираза зависи првенствено од финансијских могућности родитеља (в. Ђорђевић Црнобрња, 2011: 159–167).

ство, као и близина сродничке повезаности између оставиоца и наследника представљају основу по којој се одређују наследници у оквиру обичајног права (в. Павковић, 1982а: 25–39). С тим да у обичајном праву врло важну улогу у одређивању наследника има полна/родна (енг. gender) припадност појединца. Син има тако прецедентно право на наследство очеве имовине (в. Павковић, 2003: 223–254).

У обичајном праву уз претходно поменута постоје и она правила о избору наследника која су од секундарног значаја. С њима се, као што ћемо видети, настоји одредити величина наследног дела сваког наследника понаособ и то онда када наследство деле потомци истог пола/рода. Тако се једно правило односи на живот у заједници са родитељима и гласи: право да наследи целокупну или већи део имовине оца има син који је живео у заједничком домаћинству са родитељима. А друго правило гласи: право да наследи целокупну или већи део имовине оца има син који се старао о родитељима (помагао им у пословима на имању, одводио их код лекара, пружао новчану помоћ и томе слично). Друго поменуто правило се примењује у случају када нико од деце не живи у заједничком домаћинству са родитељима. Уколико постоји заједница живота између родитеља и сина онда се подразумева да се о родитељима стара син које живи са њима.⁹ Испитаници претходно поменута правила образлажу на следећи начин – појединац који је живео са родитељима у заједничком домаћинству је улагао новац у одржавање имања или имовине која се јавља као предмет наслеђивања. Самим тим стиче право на већи део наследства у односу на остале потомке. На сличан начин се образлаже и право на већи део наследства појединца који се старао о родитељима. Емпиријски материјал такође показује да описана правила важе и у случају када наследство деле између себе две или три кћерке.

Очигледно да су обичајноправна правила тако формулисана да жене наслеђују имовину чија је економска вредност мања од економске вредности имовине коју наслеђују мушкарци (в. Павковић, 1982а: 25–39; Павковић, 1983: 41–46). Свакако да изузеци постоје.¹⁰ Због недостатка простора нисам у могућности да их разматрам у овом раду, па ћу само нагласити да најчешћи повод за поступање мимо обичајноправних правила јесу пре свега сукоби између најближих крвних сродника – родитеља и деце или између самих потомака (в. Ђорђевић Црнобрња, 2011: 79–305). Премда на модификовање одређених обичајноправних правила код наслеђивања могу да утичу такође: физичка удаљеност деце од родитеља, као и удаљеност од имовине која представља предмет наслеђивања, затим материјална егзистенција појединих наследника, присност у односу између деце, као и између родитеља и деце, и томе слично (в. Ђорђевић Црнобрња, 2011: 79–289). У том погледу је очигледно да обичајно право

⁹ У обичајном праву обавезу старања о родитељима има син. Кћерка је преузима само у случају када нема брата, односно уколико родитељи немају мушко потомство (в. Павковић, 2003: 223–254).

¹⁰ Тако на терену бележим примере код којих је кћерка оставиоца која има брата наследила један мањи део непокретности (њиву или виноград, рецимо), али и примере код којих она наслеђује целокупан део заоставштине који јој по закону припада.

представља променљиву категорију и да у пракси не постоје одступања само од законских, већ и од обичајноправних правила.

Закон о наслеђивању представља основ по којем се регулишу наследни односи између оставиоца и његових наследника у оквиру грађанског права. Наследници су распоређени у законске наследне редове који се формирају на основу близине сродства између оставиоца и његових крвних сродника поштујући хоризонталну и вертикалну линију сродства.¹¹ Тако потомци оставиоца улазе у први наследни ред. Првом наследном реду припадају такође оставиочеви грађански сродници (сродници по усвојењу), као и брачни партнер оставиоца.¹² Сви потомци који се налазе у истом наследном реду – неvezано за њихов род (енг. gender) и старост – имају право на подједнак део наследства. Другим речима, равноправни су код законског наслеђивања.

Уколико сада упоредимо обичајноправна са законским правилима наслеђивања видећемо да између њих постоји у првом реду сличност у погледу одређивања крвног сродства као основа за избор наследника. Близина крвног сродства се такође појављује као једно од основних правила у оквиру једног и другог правног система. Уколико кренемо даље са поређењем видећемо да између обичајног и грађанског права има све мање сличности. Закон омогућава потомцима оставиоца да деле покретну и непокретну имовину на једнаке делове. Другим речима, не прави разлику по родној (енг. gender) основи, већ се прокламује равноправност између наследника. Уједно се ставља у исту равн крвно и грађанско сродство. Тако је усвојеницима оставиоца омогућено да наслеђују у првом наследном реду. Равноправност крвних и грађанских потомака оставиоца као и родна равноправност наследника представљају основне постулате наслеђивања које је узаконило социјалистичко и преузело постсоцијалистичко законодавство у Србији. Међутим, правна и етнолошка литература, као и моја емпиријска грађа показују да се право на родну равноправност ретко примењује у пракси (в. Лукић, 1971: 145–159; Лукић, 1983: 27–32; Павковић, 1983: 41–46; Павковић, 2003: 223–254). Наведено имплицира низ питања у вези са узроцима таквог поступања, као и последицама такве праксе. На нека од њих настојим да одговорим у другом делу рада.

3.1. На нивоу праксе

Пракса са којом се срећемо на терену показује да се појединци приликом наслеђивања руководе углавном обичајноправним правилима.¹³ Примена обичајноправних правила се првенствено огледа у поступању жена код наслеђивања. То конкретно значи да се кћерке оставиоца најчешће одричу наследног дела који им по закону припада и да га уступају свом брату или браћи. Њихове

¹¹ Члан 8. Закон о наслеђивању 1995. (в. Тодоровић, Кулић, 1997: 45–46).

¹² Члан 9. Закон о наслеђивању 1995. (в. Тодоровић, Кулић, 1997: 47–48).

¹³ То не значи да се оставински поступак регулише мимо закона већ да се у оквиру законске регулативе омогућава примена обичајноправних правила. Више о томе у: Ђорђевић Црнобрња, 2011.

наследничке изјаве најчешће гласе: „наследство ме не интересује јер сам измирена у свом наследном делу“. Поменутом реченицом се алудира на мираз, односно на имовину коју су примиле од родитеља на поклон при удаји.¹⁴

Сличну ситуацију бележим и онда када имовину оставиоца деле његови брачни партнер и синови. Жена оставиоца у таквим ситуацијама неретко уступа свој наследни део сину или синовима. У том погледу констатујем разлике између села и града. Уколико се непокретна имовина налази у селу, заоставштину оца такође увек наслеђује син, односно синови (в. Павковић, 2003: 223–254; Лукић, 1971: 145–159; Крстић, 1979). Кћерке оставиоца се одричу свог наследног дела и онда када је у питању имовина у граду (кућа, стан), уколико њихов брат, односно оставиочев син живи у кући или стану који је био у својини оставиоца, као и у ситуацији када се он стара о родитељима. У вези са тим је потребно казати да кћеркино поступање код наслеђивања очеве или мајчине заоставштине зависи од више фактора. У првом реду од тога у каквој финансијској (материјалној) позицији се налази она и њена породица, затим у каквим је односима с братом, али и од њене физичке удаљености од имовине која је предмет наслеђивања (в. Лукић, 1971: 145–159; Павковић, 2003: 223–254). Примери показују да на поступање оставиоцеве кћерке приликом наслеђивања највише утиче економски фактор. Тако се дешава да кћерке оставиоца које се налазе у тешкој финансијској ситуацији или су у сукобу са братом поступе мимо обичајноправних правила, односно наследе део који им по закону припада (в. Ђорђевић Црнобрња, 2011: 135–167). Такви примери су евидентни пре свега у периоду социоекономске кризе деведесетих година двадесетог века. Они су ипак ређи у односу на оне код којих кћерка оставиоца уступа свој наследни део свом брату, односно оставиочевом сину. Следи да се код наслеђивања најчешће поступа у складу са оним обичајноправним правилом по којем прецедентно право на наследство очеве имовине имају синови. Премда у том погледу треба казати да нису сви мушки потомци равноправни у наслеђивању.

Уколико сагледамо праксу у случају када имовину оставиоца деле наследници истог пола/рода видећемо да кућу и имање, односно стан, наслеђује онај син који је живео у заједници са родитељима или се старао о њима, док остали синови добијају у наследство мањи део непокретне имовине (њиву, виноград и слично) или евентуално покретну имовину (новац, акције, аутомобил, оружје и томе слично). Исто правило важи и у случају када на наследство претендују кћерке оставиоца. То конкретно значи да заоставштину оца или мајке наслеђује она кћер која је живела у заједници са родитељима или се само старала о њима. Друга женска деца оставиоца добијају у том случају мањи део непокретне имовине (њиву, рецимо) или покретну имовину (новац, акције, аутомобил и томе слично). Из наведеног произлази да се приликом наслеђивања даје предност оном сину који је патрилокално настањен (в. Павковић, 1973: 41–46, 145–159; Павковић, 2003: 145–159, 223–254). У другом делу текста објашњавам зашто

¹⁴ О пракси изједначавања мираза и наследства код наслеђивања, као и последицама које она има по жену видети: Ђорђевић Црнобрња, 2011: 159–167.

је патрилокалност важна, односно зашто она фигурира као један од основних принципа приликом избор наследника у оквиру обичајног права.

Пракса такође показује да наследници поступају мимо обичајноправне регулативе уколико између њих постоје конфликти.¹⁵ У том случају се заоставштина дели на онолико делова колико има наследника, односно тако како је законом прописано. Пракса показује да су конфликти наследника чести упркос томе што представљају друштвено непожељно и непримерно понашање. Управо због те амбивалентности која се испољава између схватања и понашања појединаца сматрам конфликти сродника око наследства врло значајним за разумевање целокупне ситуације у вези са применом обичајноправних схватања у оквиру законске процедуре. Међутим, због недостатка простора нисам могућности да их детаљније образложим у овом раду. Овај пут остављам такође по страни питање улоге права и законодавства у решавању постојеће праксе, већ настојим да одговорим на питање узрока за њено вековно трајање.

4. Обичајно право и сроднички систем

Уколико обичајно и грађанско право посматрамо у ширем друштвеном контексту видимо да су у питању два структурно различита правна система која постоје у оквиру једног социокултурног мозаика.¹⁶ Неусаглашеност која постоји између правила једног и другог правног система може се објаснити – између осталог – разликама у концепцијама на којима се поменути правни системи базирају. У том контексту настојим да образложим везу између представа о крви и крвном сродству и наследне праксе коју сам затекла на терену.

Основ обичајног права чине правила брачног и сродничког система, пре свега правило о патрилокалном настањењу брачног пара и патрилинеарној филијацији (в. Павковић 1982а: 25–39). Поменути системи и правила полазе од заједнице (сродничке) и базирају се на концепту крви као телесне супстанце која има посебна својства – омогућава преношење особина појединца на његову децу, унуке и праунуке, односно омогућава преношење истих особина из генерације у генерацију крвних сродника. У складу са схватањима крви и представама о њеној *део*би се конструишу схватања и представе о крвном сродству и односима између крвних сродника.¹⁷ Крвном сродству се тако придаје посе-

¹⁵ Судаћи према емпиријској грађи коју сам забележила на терену – у истраживаној средини су најчешћи сукоби између наследника истог пола/рода (в. Ђорђевић Црнобрна, 2011: 79–289).

¹⁶ Да подсетим, у тексту разматрам однос између обичајног и грађанског права у оквиру институције наслеђивања с обзиром на то остављам по страни питање њиховог односа у оквиру других сфера права.

¹⁷ Овом приликом наглашавам да појам крвно сродство користим као аналитичку категорију. Другим речима, полазим са становишта „да је појам 'крвно сродство' могуће користити у аналитичке сврхе за разликовање сродника по оцу и мајци од афиналних сродника, али под условом да се ослободимо свих представа и теорија с којима је овај појам био историјски (и несвесно) повезан“ (Godelier, 2004, 343; Meillassoux, 2000, 162) (према: Ивановић, 2010: 20).

бан значај у оквиру патрилинеарног сродничког система који постоји у Србији (в. Ивановић, 1997: 117–134; Ивановић, 2002: 383–408). У оквиру поменутог сродничког система постоје разлике између *мушке* (очеве) и *женске* (мајчине) линије сродства при чему се *мушка* линија сродства сматра значајнијом у односу на *женску* (в. Ивановић, 2002: 383–408; Горуновић, 2006: 110–142). Помену-та подела има везе са поларизацијом крви на *мушку* и *женску*. У питању је „означавање и класификовање мушке и женске крви као квалитативно различитих супстанци“ (Ивановић, 2002: 389). Тако је *мушка* крв „концептуализована као јача, истрајнија, дакле и супериорнија од женске крви (...)“ (Ивановић, 2002: 389). Наведено подразумева да се *женска* крв вреднује као *слабија*, односно мање значајна. Тако крв „постаје родно (гендер) одређена супстанца, чиме се стварају односи хијерархије не само између мушкарца и жене/оца и мајке и патрилинеарне и матрилинеарне линије сродства, већ и између брата и сестре.“ (Ивановић, 2002: 389). Наведено показује да је сроднички систем код Срба како у прошлости тако и у садашњости „у знаку мушке агнатске идеологије“ (Горуновић, 2006: 129). Другим речима, поменута правила сродничког система су патријархалног карактера (в. Горуновић, 2006: 124), те као таква представљају „генератор родних идентитета“ (Горуновић, 2006: 129).

Обичајноправна правила наслеђивања кореспондирају са правилима поменутог сродничког система. Дефинисана су тако да омогуће патрилинеарну трансмисију наследних добара и да на тај начин допринесу репродуковању и трајању патрилинеарног сродничког система. Следи да су обичајноправна правила наслеђивања у функцији обезбеђивања континуитета агнатске филијације и идентитета. Уколико обичајно право и његова правила посматрамо у том контексту онда донекле можемо да разумемо зашто се данас суочавамо са применом обичајноправних правила у оквиру судске праксе. Уједно видимо да без промена у оквиру правила по којима функционише сроднички систем не можемо очекивати промене у оквиру обичајног права, односно код наслеђивања. То не значи да су обичајно право и сроднички систем непроменљиве природе, већ да се њихова правила не мењају истим интензитетом. Правило о патрилокалности, а пре свега о патрилинеарности се такорећи не мења, а та правила чине основ обичајноправних правила наслеђивања. Наведено објашњава зашто постојећа правила наслеђивања делују као да су непроменљиве природе. Међутим, сматрам да проблеми код наслеђивања не настају због константности у њиховој примени, већ због тога што се претходно поменути концепти крви и крвног сродства прихватају као примарни и једино важећи.

Официјелно право и законска регулатива полазе, за разлику од обичајног права, од индивидуе, а не заједнице, и прокламују родну равноправност између наследника. Упркос томе се базирају на поменутој концептуализацији крви и крвног сродства као примарне сродничке везе. Значи да се поменута правила не заснивају само или првенствено на „научним“ објашњењима“ (Ивановић, 2002: 393), већ да на њихово постојање и примену имају такође утицаја пред-ставе о улози и значају одређених социјалних веза која постоје у одређеном со-

циокултурном окружењу.¹⁸ Следи да представе које постоје у свести појединаца о крви као заједничкој телесној супстанци крвних сродника утичу у знатној мери како на правну регулативу тако и на саму наследну праксу.

Из свега напред казаног можемо да закључимо да култура, схваћена у најширем смислу, дефинише правила наслеђивања како у оквиру обичајног тако и грађанског права. Исто важи и за представе о крви и крвном сродству. Крвно сродство не би имало значаја који има у истраживаној средини уколико не би било призната социјална категорија. Следи да оно не представља најзначајнију сродничку везу само по себи, већ му средина одређује такав значај и то помоћу одређених културних концепата. Крв тако постаје телесна супстанца од примарне важности за организацију сродничких веза и односа у оквиру одређеног, у овом случају патрилинеарног сродничког система. Од пресудног значаја је свакако и симболичка поларизација крви на *мушку* и *женску*, односно категоризација на *јачу* и *слабију*. Таква симболичка поларизација не би била спорна уколико би се једна и друга крв подједнако друштвено вредновале. А овако се омогућава подела између потомака. Уједно се код наслеђивања сусрећемо са неједнакошћу између припадника исте, *мушке* крви. Да подсетим, оставиочеви синови нису увек равноправни код наслеђивања. Међутим, до неједнакости између оставиочевих синова не долази због разлика у крви, већ због примене правила по којем син који живи са родитељима или се стара о њима стиче право на целокупну или већи део имовине. Он то право стиче због својих материјалних улагања у очување и увећање породичне имовине. Следи да поменута концептуализација крви јесте од пресудног, али не увек и од примарног значаја за одређивање наследника.

У том контексту се поставља такође питање зашто ближи крвни сродници имају предност у наслеђивању у односу на даље крвне сроднике. Поменуто правило је у примени како у оквиру обичајног права тако и закона. У вези са тим је потребно напоменути да говорим о обичајном праву које је у примени од друге половине двадесетог века. Следи да је горе поменуто правило новијег датума. У периоду када је на снази био Српски грађански законик наилазимо на примену обичајноправног правила по којем је брат оставиоца ближи крвни сродник од оставиочеве кћери (в. Лазаревић, 1937: 589–594; Недељковић, 1940: 430–451). Овај податак је значајан из више разлога – показује да обичајно право представља променљиву историјску категорију, а уједно иде у прилог тези о утицају културних концепата на наслеђивање. Очигледно близина крвног сродства није увек дефинисана на исти начин, што опет говори о томе да је у питању одређена концептуализација која се базира на симболичким представама крви и крвног сродства. У супротном не би било потребе, а ни могућности за мењање правила сродничког система и наслеђивања. Испоставља се, у складу

¹⁸ При том се у оквиру официјелног правног система суочавамо са диспаратом теорије и праксе (в. Лукић, 1971: 145–159; Лукић, 1983: 27–32; Бељански, 1999) који доприноси једним делом паралелизму законске и обичајноправне регулативе код наслеђивања. Другим речима, полазим од тог да диспарат закона и праксе оставља простора за примену обичајноправних правила код наслеђивања.

са горе поменутом концепцијом крви да је ближи крвни сродник ближи управо због тога јер има *јачу* крв, односно крв која поседује више особина одређене филијације у односу на крв даљег сродника, а сходно томе и веће право на наследство. По тој концепцији имају мушки потомци оставиоца *најјачу* крв и самим тим највеће право да наследе његову имовину. Очигледно да је и у овом случају у питању „интерпретација биолошких чињеница“ (Срдић, 2008: 98) која је уклопљена „у оквиру одређеног културног контекста“ (Срдић, 2008: 98).

5. Закључак

Уколико сублимирамо све напред казано можемо да закључимо да све док се правила једног и другог правног система базирају на поменутиим концепцијама тешко је вероватно да ће се колизија између њих смањити или елиминисати. Премда до паралелне примене обичајноправних и законских правила не долази због колизије саме већ због тога јер се појединци приликом наслеђивања руководе концептом по којем се крвно сродство не сматра само примарном и најзначајнијом сродничком везом (таквом је сматра и закон), већ се агнатској филијацији придаје примарна и самим тим неколико другачија улога од оне коју има у оквиру закона. То ипак не значи да ће законска регулатива постати примарнија уколико промени своја правила и стави агнатску филијацију у први план. Очигледно да није проблем у агнатској филијацији и обичајном праву већ – као што сам казала – у томе што појединци одређену концепцију прихватају као примарну и значајнију у односу на остале.

Из наведеног такође произлази да законска регулатива може да постане примарнија у односу на обичајноправну, али тек онда када почне да функционише као „неписано правило“, односно као културна нормативност. За то свакако није довољно да се одређена правила наслеђивања само узаконе и као таква прокламују. А све док у пракси имамо такву ситуацију, грађанско право и законодавство остају на нивоу судске праксе инструменти социокултурне петрификације. У вези са тим се поставља такође питање – да ли право и законодавство настоје да промене судску праксу – судећи по ономе што сам забележила на терену могу да кажем да су незнатни покушаји који се чине у том правцу, али остављам да о томе дискутујемо неком другом приликом. Једно је сигурно – уколико желимо да мењамо постојећу наследну праксу онда је потребно да истовремено делујемо у оквиру различитих сегмената културе и друштва и то на више нивоа истовремено.

Литература

- Барјактаровић, М. (1972). Традиционални облици својине у Југославији. *Гласник етнографског музеја у Београду* 35: 48–52.
- Beljanski, S. (1999). *Pravo i iluzija. Ogledi iz pravne filozofije i antropologije*. Beograd: Biblioteka XX vek.

- Благојевић, Б. (1974). Упоредни метод при проучавању обичајног права као историјске категорије. Чубриловић В. (ур.) *Обичајно право и самоуправе на Балкану и у суседним земљама, Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 1. и 2. новембра 1971. Посебна издања Балканолошког института САНУ* књ. 1, Београд: Балканолошки институт САНУ, 1–10.
- Ђорђевић Црнобрња, Ј. (2011). *Наслеђивање између обичаја и закона*. Посебна издања Етнографског института САНУ. Књ 75. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Djordjevic Crnobrnja, J. (2012). Between Custom and the Law. The Example of Inheritance in Serbia. *Ethnologia Balkanica. Journal for Southeast European Anthropology*. Vol. 16 (2012): 127–139.
- Гавриловић, Љ. (1987). Судска пракса као начин превазилажења колизије између обичајног и позитивног права. *Етнологишке свеске VIII*, 141–145.
- Гавриловић, Љ. (1989а). Обичајноправно регулисање породичних односа. *Гласник етнографског музеја у Београду 52–53*: 43–71.
- Гавриловић, Љ. (1989). Пробни брак у оквиру муслиманске породице у југозападној Србији. *Зборник Сјенице 5*, 93–105.
- Gorunović, G. (2006). Marksistički model dinarske zadruge u srpskoj etnologiji. *Antropologija. Časopis Centra za etnološka i antropološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu 2*, 110–142.
- Ивановић, З. (1997). О забрани брака са афиналним сродницима. Пантелић Н. (ур.) *Етнички и етнокултурни контакти у панонско-карпатском басену. Посебна издања Етнографског института САНУ 42*. Београд: Етнографски институт САНУ, 117–134.
- Ивановић, З. (2002). На кога личе деца: сродство код Срба и принципи перцепције сличности међу сродницима. Дивац З. (ур.) *Обичаји животног циклуса у градској средини, Посебна издања Етнографског института САНУ књ. 48*, Београд: Етнографски институт САНУ, 375–408.
- Ивановић, З. (2005). Терен антропологије и теренско истраживање пре и после критике репрезентације. *Етнологија и антропологија: стање и перспективе, Зборник 21*, Београд: Етнографски институт САНУ, 123–141.
- Ivanović, Z. (2010). Da li su postojala „na srodstvu zasnovana društva“? О (de)konstrukciji jednog antropološkog koncepta. *Etnoantropološki problemi n.s. god. 5. sv. 3*, 19–42.
- Крстић, Ђ. (1972). Савремено изучавање обичајног права – принципи и методи. *Проблеми републичке уставности бр. 2*, књ. XLV новог кола, 199–207.
- Крстић, Ђ. (1979). *Правни обичаји код Куча, Анализа реликата – методологија – прилози за теорију обичајног права*. Посебна издања Балканолошког института. Књ. 7. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Лазаревић, А. (1937). Наследно-правни положај кћери у задрузи и синова ван задруге. *Правна мисао. Часопис за право и социологију, трећа година, бр. 11 и 12, новембар – децембар 1937*, 589–594.
- Лукић, Р. (1971). Наше ново право и сељачко друштво. *Глас Српске академије наука и уметности ССЛXXX*. Одељење друштвених наука, књ. 15, 145–159.
- Лукић, Р. (1983). Улога правника у уношењу морала у право. *Гласник Етнографског института САНУ, XXXII*, 27–32.

- Недељковић, Б. (1940). Првенство мушких сродника над женским у српском наследном праву – агнатски карактер српске породице. *Правна мисао. Часопис за право и социологију* No IX–X, септембар – октобар 1940, 430–451.
- Pavković, F. N. (1982a). Etnološka koncepcija nasleđivanja. *Etnološke sveske* IV, 25–39.
- Павковић, Ф. Н. (1982b). Теоријски оквири проучавања обичајног права у југословенској етнологији права. *Етнолошки преглед* 17, 123–141.
- Павковић, Ф. Н. (1983). Традицијско право и савремена сеоска породица. *Гласник Етнографског института САНУ* књ. XXXII, 41–46.
- Pavković, F. N. (2003). Porodica i seoska zajednica u Šumadiji. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* br. 114–115, 223–254.
- Пантелић, Н. (1991). *Наслеђе и савременост. Друштвени живот у селима чачанског и горњемилановачког краја*. Посебна издања Етнографског института САНУ. Књ. 35. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Srdić, A. (2008). Telo i telesnost u antropološkoj perspektivi. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, 72, 93–105.
- Станимировић, В. (1998). *Установа мираза у нашој традицијској култури*. Србија – правна држава 25. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- Стефановски, М. (1996). Кодификаторски рад Валтазара Богишића и Јована Хаџића – сукоб закона и обичаја. *Сто педесет година од доношења Српског грађанског законика (1844–1994), Научни скупови Српске академије наука и уметности књ. LXXXI, Одељење друштвених наука* књ. 18: 119–143.
- Тодоровић, В. и Кулић, Р. (1997). *Наследно право и ванпарнични поступак у пракси. Закон о наслеђивању са објашњењима*. Београд: Службени гласник са п.о.

Jadranka Đorđević Crnobrnja

WHO INHERITS THE FATHER? – ON CUSTOMARY RULES OF INHERITANCE IN CONTEMPORARY SERBIA

Summary: In contemporary Serbia, when inheritance is being regulated customary law is taken into account alongside civil law. The parallel implementation of legal standards and customary rules is especially interesting for a number of reasons, but especially because only civil law has legal legitimacy. At the same time, there is a collision between customary law and civil law which becomes apparent when dealing with the inheritance rights of women. In this paper I will attempt to explain why both civil and customary law are applied in practice, and why individuals usually conform to customary rules of inheritance, from the point of view of ethnology and anthropology. I will analyze the relationship between customary and civil (official) law in the context of the influence of rules of marriage and kinship on inheritance. Namely, the existence of consanguinity (blood relation) between the testator and the inheritor is the primary

condition which must be met in order for a person to be eligible to inherit. This rule exists both in official and in customary law.

It turns out that the acceptance of the concept of consanguinity and agnatic filiation as the primary kinship relation and nexus is fundamentally important for the understanding of the implementation of customary rules in the process of legal inheritance.